

ANNA KARWIŃSKA

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

MIASTO PRZYJAZNE RODZINIE (PRZYKŁAD NIEPOŁOMIC)

Abstract: The Family-Friendly City (an Example of Niepołomice). This paper explores a particular aspect of a well-functioning city which is meeting the needs of the family. The experiences of practitioners in the developing rich regions indicate that at least as much attention should be paid to the creation of institutions supporting the family, the availability of housing, public safety, well-functioning infrastructure, *etc.* as the creation of job and leisure opportunities, entertainment available around the clock and other elements that constitute „a suitable environment for the creative class.” The significance of a suitable environment for meeting the needs of families, especially young children and the elderly also results from the way in which Poles perceive the family as a value. It is also a consequence of the way in which supporting factors of the family needs are defined. Example considered in the paper is a small city in the Cracow’s Metropolitan Area, which implements the demands of family-friendly environment, including needs of children and the elderly.

Key words: Family-friendly city, Niepołomice, visitors center, well-functioning city, the residents of the city.

Wprowadzenie

Miasto należy rozpatrywać wielowymiarowo. Może być rozważane m.in. jako zbiorowość, środowisko, w którym funkcjonują jednostki i grupy społeczne, lokalny układ gospodarczy, całość kulturowa, jednostka administracyjna i, jednocześnie, jako element szerszych całości społecznych, gospodarczych, administracyjnych czy kulturowych. Ponadto, miasto to określone miejsce w przestrzeni, terytorium o swoistych cechach geograficznych, które w procesach życia społecznego staje się materialną podstawą wielu przenikających się przestrzeni społecznych¹. Pojęcie *miasto dobrze funkcjonujące* może zatem odnosić się do rozmaitych wymiarów jego istnienia, do sposobu, w jaki realizowane są poszczególne funkcje miasta, zarówno endogeniczne, jak i te

---

¹ Rozważamy miasto jako *miejsce*, a nie miasto jako *proces*, co jak podkreśla Taylor [2008] jest perspektywą przydatną do studiowania współczesnych miast światowych.

realizowane w szerszych systemach, których miasto jest częścią. W tym opracowaniu przedmiotem rozważań jest miasto jako środowisko mieszkalne, które podlega ocenie ze względu na stopień i jakość zaspokajania indywidualnych i zbiorowych potrzeb mieszkańców i użytkowników miasta, począwszy od potrzeb najbardziej podstawowych aż po potrzeby wyższego rzędu i związane z procesami samorealizacji.

1. Miasto dobrze funkcjonujące

Pierwsze próby określenia (pożądanego) kształtu miasta, zarówno w wymiarze przestrzennym, jak i społecznym, podejmowane były jeszcze w czasach tworzenia pierwszych miast i kontynuowane w miarę rozwoju refleksji nad człowiekiem i środowiskiem jego funkcjonowania. Znajdujemy ich odzwierciedlenie zarówno w mitach, jak i pracach filozofów, jak chociażby w opisie Atlantydy Platona czy koncepcjach miasta powstałych w starożytnych Chinach [Granet 1973, s. 179-180 i 234-241], potem w utopiach filozofów nowożytnych. Jednak szczególny rozwój refleksji na temat sposobu organizowania przestrzeni, funkcjonowania zbiorowości i instytucji, a także zarządzania miastem nastąpił w XIX w., wraz z rozwojem miast przemysłowych. Jako środowiska mieszkalne, zwłaszcza we wczesnym okresie rozwoju przemysłu, spełniały one jedynie najskromniejsze standardy dla znacznej części swoich mieszkańców. W tym okresie powstało wiele koncepcji mniej lub bardziej utopijnych proponujących rozmaite rozwiązania społeczne i przestrzenne, najczęściej odwołujące się do modelu wioski czy małego miasteczka. Taki układ przestrzenny ułatwiał powstawanie związków między ludźmi, sąsiedzkich więzi, ważnych elementów wspólnoty.

W stosunku do miasta formułujemy rozmaite oczekiwania, w zależności od tego czy rozważamy miasto przede wszystkim jako środowisko mieszkalne, czy jako ośrodek administracyjny, czy jednostkę gospodarczą itp. Jednak zawsze oczekiwania te dotyczą przestrzeni (jej sposobu zorganizowania), organizacji życia społecznego i sposobu zarządzania, cech miasta jako środowiska kulturowego, wreszcie gospodarki miejskiej. Warto w tym kontekście przypomnieć manifesty formułowane przez środowiska architektów i urbanistów, które, zaczynając od Karty Ateńskiej, ogłoszonej w 1933 r. definiowały odpowiedzialność przedstawicieli tych grup zawodowych za kształt miasta i sposób jego funkcjonowania. Kolejne „Karty” rozszerzały niejako obszar tych rozważań podejmując nowe wyzwania związane z jakością życia w środowiskach miejskich, w tym także wyzwania specyficzne dla powstających w szybkim tempie metropolii Trzeciego Świata [Kotarbiński 1985].

Kluczowym zagadnieniem jest poziom zaspokojenia potrzeb, począwszy od tych podstawowych na potrzeby samorealizacji kończąc. Rozważając tę kwestię należy wskazać uwarunkowania wpływające na możliwości zaspokajania tych potrzeb, zarówno o charakterze zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Interesują nas przede wszystkim uwarunkowania wewnętrzne, które najogólniej można określić jako za-

soby (kapitały) lokalne, sposoby ich wykorzystania, realizowane zasady zarządzania miastem i in. Kolejne czynniki decydujące o możliwościach zaspokajania potrzeb mieszkańców związane są z wielkością miasta. Jednak każda z opartych na terytorium form skupienia społecznego: wieś, małe miasto, wielkie miasto czy wreszcie metropolia mają zarówno rozmaite zalety, jak wady i trudno przesądzić, odwołując się do kryteriów o charakterze funkcjonalnym, o większej adekwatności którejś z nich jako środowiska społeczno-przestrzennego, w którym jednostki i grupy społeczne, realizują swoje potrzeby i aspiracje. Oczywiście podejmowane były próby stworzenia modelu takiego środowiska doskonałego, łączącego w sobie walory różnego typu całości społeczno-przestrzennych. Przykładem może być koncepcja miasta-ogrodu Howarda. Określał on w sposób rygorystyczny wielkość takiego miasta (na ok. 30 000 mieszkańców i 2400 ha, powierzchni, z których tylko 400 miało być zabudowanych), a jednocześnie postulował konieczność zachowania naturalnego otoczenia wiejskiego i leśnego. Sposób zagospodarowania tej „wiejskiej” części miasta-ogrodu był bardzo szczegółowo rozpisany na stworzonych przez Howarda diagramach poglądowych. Podkreślał także konieczność tworzenia sfery wielkomiejskiej, niezbędnej dla rozwoju osobistego jednostek, budowania ich zdolności i kwalifikacji, realizowania funkcji gospodarczej, administracyjnej oraz metropolitalnej miasta. Niezbędne dla realizowania tej „wielkomiejskości” warunki i instytucje miały być, według założeń, ulokowane w mieście centralnym [Syrkus 1984, s. 111-112].

Przedmiotem tych rozważań jest miasto małe, definiowanie w kategoriach socjologicznych przez wzajemne interakcje między jednostkami, grupami społecznymi, instytucjami i organizacjami, które to miasto daje się (jeszcze?) uchwycić jako całość postrzeganą przez jednostkę (mieszkańca, użytkownika) w przeciwieństwie do metropolii, trudnej do oswojenia jako spójne środowisko życia. Metropolia jednak, stawiając swoim mieszkańcom, zwłaszcza tym, należącym do grup mniej korzystnie usytuowanych na drabinie społecznej trudne wyzwania, stwarza jednocześnie wyjątkowe warunki rozwoju indywidualnego i społecznego, rozwoju kultury, gospodarki. Jest środowiskiem, w którym gromadzi się wyjątkowy potencjał rozwojowy, zarówno materialny, jak i niematerialny [Hall 1998, s. 7].

Małe miasta były i są przedmiotem zainteresowania socjologów miasta i urbanistów jako środowiska życia, które potencjalnie mają rozmaite zasoby umożliwiające funkcjonowanie ich jako „dobrych”, a nawet „idealnych” miejsc do życia. Należy przypomnieć, że idea „społeczności”, jako swoistej antytezy dla społeczeństwa (globalnego) jest jedną z zasadniczych koncepcji odnoszących się i do zagadnień jakości życia i do aspektów normatywnym społecznego funkcjonowania człowieka. W ramach społeczności lokalnej wzrasta poczucie bezpieczeństwa, przynależności, oswojenia społeczno-przestrzennego środowiska, realizowane są potrzeby bezpośrednich kontaktów z innymi czy spokojnego życia w bliskości z naturą. Tworzą się zatem warunki zaspokajania wielu potrzeb zarówno podstawowych, jak i wyższych. W ramach społeczności lokalnej zaspokajana jest potrzeba wniesienia „własnego

wkładu”, potrzeba sprawstwa, najlepiej może być zrealizowany ideał „obywatela uczestniczącego”. Małe miasta nie stwarzają jednak możliwości podejmowania wielkich wyzwań, budowania złożonych interakcji (sieci) kontaktów społecznych, mają mniejsze możliwości przyciągania inwestorów, konsekwentnie zatem stwarzają ograniczone możliwości budowania i rozwoju kapitałów lokalnych np. kapitału ludzkiego, a zwłaszcza intelektualnego.

Tworząc koncepcję „dobrze funkcjonującego” małego miasta nie powinno się jednak dążyć do „wielkiego miasta w miniaturze”, a raczej przyjąć, że chodzi o inną postać życia miejskiego łączącą w sobie bardziej harmonijnie, niż jest to możliwe w przypadku wielkiego miasta, pozytywnie waloryzowane „wiejskość” i „miejskość”. Współcześnie, ze względu na przemiany techniczne i technologiczne, a zwłaszcza możliwości porozumiewania się, przekazywania informacji, szybkiego przemieszczania się, małe miasta funkcjonują inaczej, mają warunki do oferowania swoim mieszkańcom nowych możliwości zaspokajania wielu potrzeb. Nie oznacza to jednak, że mogą w łatwy sposób przekształcić się w środowiska zwycięsko konkurujące z metropoliami, co więcej zastosowanie próby takich działań, narzucanie tej „wielkomiejskiej” formuły rozwojowej może przynieść niechciane skutki przez zmniejszanie istniejących zasobów lokalnej kultury, zastępowanej przez powierzchowną, wizerunkową tylko „wielkomiejskość” [Chatterton 2000, s. 392].

Zainteresowanie małymi miastami jako „odpowiednimi” czy „wzorcowymi” środowiskami życia ma swoje źródła także w obawach przed erozją życia społecznego w mieście formułowanych na początku XX w. w związku z zanikaniem tradycyjnych sposobów komunikowania się i „spotykania” jednostek i rodzin w mieście, a odżywiających obecnie na fali dyskusji o tworzeniu się społeczeństwa obywatelskiego [Karwińska 2010].

Szczególne warunki rozwojowe mają małe miasta, położone w dogodnej odległości od metropolii, pod warunkiem, że jednocześnie posiadają odpowiednio atrakcyjne „wyposażenie” kulturowe. Wzrastają wtedy szanse na harmonijne połączenie możliwości utworzenia społeczności o charakterze wspólnotowym, zaspokajające potrzeby społeczne, ułatwiające osiągnięcie „dobrostanu” psychospołecznego, a jednocześnie szanse na powstrzymanie procesów ucieczki do wielkich miast. Ponadto, w związku z bliskością wielkiego miasta możliwe jest także przyciąganie osób o wysokim poziomie kapitału intelektualnego, rozbudowanych potrzebach w sferze kultury, poszukujących wygodnego, przyjaznego i oferującego wiele rozmaitych możliwości miejsca do życia. Współczesne koncepcje zapewniania zrównoważonego rozwoju miasta, podobnie jak w XIX w. koncepcje miast idealnych, często sięgają do wzoru małego miasteczka, czy „miejskiej wioski” jako odpowiedniego modelu. The British Urban Village Campaign rozpoczęta na początku lat 90. XX w. zawiera propozycje tworzenia w wielkich miastach tych „wiosek” opartych na zasadzie wykreowania społecznej całości związanej z wyraźnie zdefiniowanym obszarem, posiadającej w zasięgu „łatwego dystansu spacerowego” (*easy walkig distance*) wszelkie niezbęd-

ne dobra i usługi, możliwości spędzania wolnego czasu, możliwości uczestniczenia w życiu społecznym i kulturalnym [Thompson-Fawcett 2000, s. 275-278].

Miasto dobrze funkcjonujące to także miasto o zrównoważonym rozwoju, zgodne z zasadami sprawiedliwości ekologicznej promujące zgodne z wymogami poszanowania środowiska style życia miejskiego [*Karta Miast Europejskich*....1997]. To także miasto solidarności i demokracji, tolerancji i równości, miasto obywateli a nie tylko mieszkańców [*Humanizing the City* 1996]. Nieprzypadkowo pojawia się koncepcja „humanizowania miasta”, choć sama idea „humanizowania” czegoś, co powstało właśnie dla człowieka i z założenia miało być najlepszym, miejscem stworzonym zgodnie z jego oczekiwaniami i potrzebami może wydawać się kontrowersyjna. „Humanizowanie” miasta oznacza kształtowanie poczucia obywatelskości, umożliwienie skutecznego egzekwowania swoich praw, a także stwarzanie możliwości wykonywania obowiązków i powinności [Flores 1996, p. 12].

2. Mieszkańcy i użytkownicy miasta

W przestrzeni miejskiej funkcjonują co najmniej cztery typy zbiorowości, pozostające we wzajemnych relacjach: mieszkańcy, dojeżdżający do pracy, użytkownicy zasobów miasta wreszcie przedstawiciele metropolitalnego biznesu (ta grupa jest najbardziej widoczna w wielkich metropoliach). Liczebność każdej z tych zbiorowości oraz proporcje między populacjami wpływają znacznie na kierunki rozwoju miasta, kreowanie i podtrzymywanie zasobów lokalnych, a także na proces społecznego wytwarzania przestrzeni. Polityka miejska może być nakierowana na harmonizowanie potrzeb i oczekiwań wszystkich czterech grup, ale bywa także zorientowana w znacznym stopniu, na potrzeby użytkowników, czy metropolitalnego biznesu, zwłaszcza w sytuacji, gdy te grupy wnoszą znaczny wkład do gospodarki miejskiej, przez kreowanie popytu na rozmaite dobra i usługi, także wydarzenia artystyczne i sportowe, często zresztą organizowane właśnie ze względu na spodziewany przyjazd osób reprezentujących te grupy [Martinotti 1996, s. 1-21]. Skutki obecności turystów, kibiców sportowych, studentów, przedstawicieli międzynarodowego biznesu itp. mogą być jednak niekoniecznie jednoznacznie pozytywne dla mieszkańców, zwłaszcza dla słabszych ekonomicznie, usytuowanych na niższych szczeblach drabiny społecznej. Można przypuszczać, że zdarza się kształtowanie konkretnych obszarów ze względu na potrzeby użytkowników miasta, np. rozmieszczenie sklepów, punktów usługowych, także ceny rozmaitych produktów czy usług (w tym także mieszkań, czy nieruchomości) mogą być wyższe, podobnie planowanie wydarzeń kulturalnych, sportowych czy rozrywkowych. Im mniejsze miasto, tym bardziej istotne może być nakierowanie na potrzeby innych, poza mieszkańcami, grup.

Wybrana w opracowaniu perspektywa – „miasto przyjazne rodzinie” wiąże się z przekonaniem, że popularność wizji rozwoju miasta „kreatywnego”, usunęła w cień

inne, często bardziej przydatne, zwłaszcza dla planowania rozwoju miast małych, w tym zwłaszcza związane z kształtowaniem miasta „włączającego” (*inclusive city*) [Stren 2001]. Przykładem działań nakierowanych na społeczne włączanie środowisk pozostających na obrzeżach życia społecznego miasta mogą być chociażby wydarzenia sportowe organizowane dla i z udziałem grup defaworyzowanych (bezdolnych czy bezrobotnych), konkursy artystyczne skierowane do rozmaitych grup subkulturowych, czy inne formy umożliwiania ekspresji swoich emocji, zainteresowań, działań, zachęcania do współuczestnictwa w życiu miasta możliwie wielu grupom mieszkańców. Tymczasem, wielkie projekty, często tzw. flagowe, angażujące znaczne środki, integrujące zbiorowości miasta wokół atrakcyjnie sformułowanych celów², w mniejszym stopniu nakierowane są na potrzeby środowisk wykluczanych czy samowykluczających, raczej też nie ogniskują się wokół problemów i potrzeb postrzeganych jako „codzienne”, które właśnie mogą być najbardziej istotne z punktu widzenia potrzeb i oczekiwań rodzin.

Już w połowie lat 90. zwracano uwagę na konieczność wypracowania nowych strategii rozwojowych dla miast, które powinny być miejscami dla ludzi, służyć interesom wszystkich mieszkańców. Miasta od zawsze były i są miejscami rozwoju cywilizacji, jednak dziś bardzo istotne staje się rozbudowywanie ich funkcji jako centrów demokracji i współpracy, walka ze społecznym wykluczeniem, nietolerancją, biedą, brakiem sprawiedliwości. Miasto powinno rozwijać kulturę pokoju i poszanowania zasobów środowiska naturalnego i kulturowego. Tendencja do myślenia o mieście w kategoriach biznesu i ogólnie – wzrostu gospodarczego sprzyja odsuwaniu na dalszy plan interesów mieszkańców, zwłaszcza tych, którzy nie uczestniczą w znacznym stopniu w budowaniu silnej pozycji konkurencyjnej, nie przyczyniają się istotnie do generowania dochodów. Stąd konieczność zwrócenia uwagi na etyczne aspekty rozwoju – prawa do godnego życia, prawa do szacunku, respektowanie praw mniejszości, przestrzeganie zasad rozwoju zrównoważonego, zarówno w wymiarze ekologicznym, jak i poszanowania lokalności i lokalnej kultury.

Władze lokalne mogą i powinny być zorientowane na tworzenie prawidłowego środowiska mieszkalnego zaspokajającego potrzeby różnych grup mieszkańców. Chodzi o kwestie gospodarki lokalnej (miejsca pracy), organizację życia społecznego (budowanie kapitału społecznego i wzmacnianie więzi społecznych), dobrze funkcjonującą edukację, wykorzystanie instytucji kultury do tworzenia społeczeństwa obywatelskiego, promowania pożądanego stylu życia. Odpowiednia polityka miejska pozwala na kreowanie sieci powiązań między różnymi instytucjami, działającymi na podstawie specyficznych dla siebie procedur, a także między władzami różnego szczebla. Takie działania sprzyjają kreowaniu pomostowego i łączącego kapitału społecznego, co jest warunkiem rozwoju miasta. Dziedzictwo kulturowe może być wykorzystywane do promowania integracji różnych pokoleń przy realizowaniu wspólnych projektów, co sprzyja społecznej spójności.

² Przykładem *flagowego* projektu może być organizacja EURO 2012 w kilku miastach Polski, czy aktualny projekt Wrocław 2016 – Europejska Stolica Kultury.

Wizje miasta budującego przewagę konkurencyjną nad innymi zazwyczaj odwołują się do obecności *klasy kreatywnej*, *klasy metropolitalnej* czy *kapitału intelektualnego* jako źródła rozwoju gospodarczo-społecznego. To skoncentrowanie się na raczej młodych mieszkańcach i użytkownikach, często na profesjonalistach, osobach o wysokich aspiracjach i oczekiwaniach jest oczywiście, w tym kontekście, dobrze uzasadnione. Jednak, niektórzy socjologowie miasta zwracają uwagę, że należy także zauważyć, że cennym (i być może bardziej stabilnym) zasobem rozwojowym miasta są rodziny, zwłaszcza młode rodziny z dziećmi. Jak wskazują doświadczenia praktyków w najszybciej bogacących się regionach, przynajmniej tyle samo uwagi należy zwracać na tworzenie odpowiednio zorganizowanych instytucji wspomagających rodzinę, dostępność mieszkań dla średnio zarabiających, bezpieczeństwo publiczne, dobrą infrastrukturę komunikacyjną itp. co na kreowanie interesujących możliwości spędzania wolnego czasu, rozrywki dostępne przez całą dobę i inne elementy tworzące „odpowiednie środowisko dla klasy kreatywnej” [Kotkin 2007]. Posiadanie rodziny i dzieci sprzyja rozwojowi motywacji i aspiracji związanych ze środowiskiem mieszkalnym. To raczej rodziny, a nie „mobilni z samej natury, *single*” powinni stanowić głównego adresata proponowanych i wdrażanych przez miasto rozwiązań. Można przypuszczać, że do wielu inicjatyw społecznych łatwiej jest zachęcać osoby posiadające dzieci. Wiąże się to z nastawieniem „na przyszłość”, dostrzeganiem wielu koniecznych działań, które są niezbędne do zapewniania dzieciom możliwości rozwoju, poczucia bezpieczeństwa, możliwości ciekawego spędzania czasu. Miasta, jak wskazuje Riggo [2002, s. 46], są budowane i organizowane przez dorosłych dla dorosłych, a potrzeby i oczekiwania dzieci rzadko brane są pod uwagę. Tymczasem zorganizowanie miasta „przyjaznego dziecku” jest w istocie tworzeniem środowiska przyjaznego w najszerszym rozumieniu tego pojęcia ze względu na potrzeby różnych grup.

Inicjatywa miasta przyjaznego dzieciom istnieje w rozważaniach organizacji międzynarodowych co najmniej od 2002 r., kiedy Organizacja Narodów Zjednoczonych poświęciła specjalną sesję dzieciom. Zwrócono wtedy uwagę na konieczność stworzenia świata przyjaznego dzieciom i zalecono zwrócenie uwagi na możliwość tworzenia odpowiednich działań na wszystkich szczeblach zarządzania. Szczególną uwagę zwrócono na miasta, że względu na wzrastający poziom zurbanizowania świata, a także dlatego, że w wielu krajach znaczna część mieszkańców miast to mieszkańcy slumsów, a wśród nich dzieci są najbardziej bezbronni i najbardziej narażone na przemoc [A World Fit for Children 2002]. Organizacja CFCI (*Child friendly cities initiative*) określiła uwarunkowania sprzyjające tworzeniu środowiska mieszkalnego przyjaznego dzieciom, a także sformułowała wiele oczekiwań, jakie się takim miejscem stawia³:

³ Te oczekiwania można sformułować następująco:

- Zapewnienie dzieciom możliwości wpływania na decyzje dotyczące miasta (posiadanie pełni praw obywatelskich)
- Możliwość wypowiedzenia opinii i potrzeb
- Pełne uczestniczenie w życiu rodzinnym, sąsiedzkim, lokalnym

Dokumenty CFCI pokazują przykłady realizowania takich założeń i wyliczają wiele inicjatyw z różnych krajów prowadzących do ukształtowania się „miasta przyjaznego dzieciom”. Dotyczy to zarówno krajów rozwiniętych, jak i krajów rozwijających się, choć oczywiście w każdym przypadku chodzi o nieco inny sposób realizowania koncepcji przyjazności, bo zależnie od poziomu rozwoju gospodarczego, rozwoju demokracji pojawiają się inne potrzeby i inne priorytety. W krajach najbiedniejszych chodzi o kwestie najbardziej podstawowe i częsty brak uwagi i troski, o te najbardziej potrzebujące pomocy i opieki istoty, ale nawet w krajach rozwiniętych, zamożnych, jak wskazuje Corsi [2002, s. 171] dzieci nie mają dobrego środowiska, żyją w świecie miejskim przekształcanym pod dyktando potrzeb motoryzacji, w którym park czy ogród przegrywa z potrzebami gospodarki lokalnej, czy koniecznością budowy mieszkań. Rosnące zagrożenia jakości życia w miastach dotyczą w znacznym stopniu dzieci, które jednak nie mają wolności i prawa do ekspresji tego co jest najważniejsze dla nich.

Drugą kluczową grupą, której potrzeby powinny być szczególnie brane pod uwagę w „mieście przyjaznym rodzinie” to osoby w wieku emerytalnym. Od 2005 r. w wielu krajach świata rozwijane są badania związane z określaniem cech „miasta przyjaznego starzeniu się” zainicjowane przez WHO. We współpracy z 35 miastami z 22 krajów stworzona została definicja *miasta przyjaznego starzeniu się* jako takiego, które „wspiera aktywne starzenie się poprzez optymalizację możliwości zabezpieczenia potrzeb ochrony zdrowia, uczestnictwa i bezpieczeństwa w celu poprawy jakości życia wraz z wiekiem. W sensie praktycznym oznacza to, że miasto przyjazne starzeniu się dopasowuje swoją strukturę i usługi w taki sposób, aby były dostępne dla ludzi starszych z ich zróżnicowanymi potrzebami i możliwościami oraz stanowiły środowisko włączające” [Global Age-Friendly Cities 2007, s. 1] (tłumaczenie własne). Opracowana w ramach tych badań lista określająca podstawowe elementy stanowiące o stopniu przyjazności danego miasta dla osób starzejących się i starych obejmuje zarówno cechy środowiska materialnego (jak np. dostępność niezbędnych usług czy instytucji, organizacja przestrzeni zapewniająca szeroko rozumiane poczucie bezpieczeństwa), wyposażenie środowiska mieszkalnego w usługi i instytucje zapewniające możliwość osiągnięcia dobrostanu psychicznego i społecznego, wreszcie kulturę lokalną sprzyjającą harmonijnemu współistnieniu różnych grup wiekowych, możliwość integrowania pokoleń wokół ważnych wydarzeń lokalnych, tworzenie klimatu akceptacji, tolerancji, wzajemnego szacunku [Biggs, Tinken 2007]. Także

-
- Dostęp do ochrony zdrowia, edukacji, pomocy społecznej
  - Zdrowe warunki życia i nieskażone środowisko
  - Ochrona przed eksploatacją i przemocą
  - Bezpieczeństwo w miejscach publicznych
  - Możliwość spotykania przyjaciół, miejsca i prawo do zabawy
  - Dostęp do przestrzeni zielonych, życie wśród przyrody
  - Możliwość uczestniczenia w życiu społecznym i w kulturze
  - Ochrona przed dyskryminacją każdego typu
- <http://www.childfriendlycities.org/documents/view/id/65/lang/en> – korzystano 21.01.2012.

w Polsce w wielu miastach pojawiają się rozmaite działania nakierowane na budowanie środowiska mieszkalnego przyjaznego starzeniu się⁴.

Ważność odpowiedniego środowiska dla realizowania potrzeb rodziny, w tym zwłaszcza małych dzieci i ludzi starszych wynika także ze sposobu, w jaki Polacy postrzegają rodzinę jako wartość i jak definiują czynniki sprzyjające realizowaniu związanych z życiem rodzinnym potrzeb.

3. Miasto przyjazne rodzinie – przykład Niepołomic

Wybrane do analizy małe miasto jest, z perspektywy socjologii procesów miejskich, miejscem niezwykle interesującym, które może być traktowane jako obszar szczególnie ważny poznawczo. Niepołomice są bowiem dynamicznie rozwijającym się miastem, co prawda ściśle związanym z aglomeracją Krakowa, zachowującym jednak odrębną tożsamość. Jest przykładem manifestowania się nowych tendencji zauważalnych w ostatnich latach w wielu krajach europejskich, a także w Polsce. Chodzi o procesy rosnącej atrakcyjności wielu małych miast jako środowisk społeczno-przestrzennych, postrzeganych nie tylko jako miejsca turystyczne czy weekendowe. W związku ze stale rozszerzającymi się możliwościami stwarzanymi przez rozwój techniki i technologii, ze zmianami rytmu i sposobu wykonywania pracy, mogą one być korzystną alternatywą dla wielkich miast jako miejsca zamieszkania. Dla władz lokalnych jest to często impuls do poszukiwania nowych podstaw rozwojowych miasteczka i jego otoczenia.

Posiadane przez gminę kapitały lokalne są różnorodne, zarówno materialne, jak i niematerialne. Uwarunkowania rozwojowe gminy to najpierw lokalizacja i warunki geograficzne. Jest ona usytuowana w obrębie Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego, w obrębie strefy dojazdów do pracy, co ma istotne znaczenie dla potencjału rozwojowego miasta i gminy.

Wśród ważnych uwarunkowań rozwojowych wynikających z tej lokalizacji należy wymienić:

- „silne związki między Krakowem i gminą dotyczące dojazdów do pracy, zarówno do ośrodka centralnego, jak i do zakładów pracy zlokalizowanych na terenie gminy;
- presję inwestycyjną wynikającą z atrakcyjności terenów gminy dla mieszkalnictwa;
- zainteresowanie podażą terenów przystosowanych do lokalizacji przemysłu na terenie gminy i związany z tym rozwój dzielnicy przemysłowej miasta;
- włączanie się Miasta i Gminy Niepołomice w wzbogacanie oferty kulturowej Krakowa i tworzenie wspólnego produktu turystycznego opartego na walorach kulturowych;
- wzrastające zainteresowanie ofertą rekreacyjną gminy;
- zagrożenia wartości przyrodniczych związane z presją inwestycyjną;

⁴ Można przykładowo wymienić inicjatywy Sopotu, Szczecina, Krakowa, Poznania w sferze ułatwiania życia najstarszym wiekiem mieszkańcom miasta.

- systematycznie wzrastające zatłoczenie dróg z czym związane jest ograniczanie dostępności gminy oraz pogarszanie warunków życia” [*Studium uwarunkowań...* 2011, s. 5].

Charakterystyczne jest, że gmina Niepołomice ma dodatnie saldo migracji, a tendencja wzrostowa pozwala stwierdzić, że gmina jest postrzegana jako atrakcyjne miejsce zamieszkania i pracy. Kryzys demograficzny dotyczący wiele miast z Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego w najmniejszej mierze dotknął Niepołomice, zwłaszcza ze względu na dobre skomunikowanie z pobliskim Krakowem, gdzie mieszkańcy znajdują pracę, jak również rozwijające się procesy suburbanizacji w Niepołomicach. Niepołomice odnotowały największy przyrost zaludnienia spośród miast w regionie miejskim Krakowa od 1988 r., który wyniósł niespełna 40% [Górka, Brzosko-Sermak 2011, s. 123-136].

Zasoby mieszkaniowe w analizowanym obszarze ulegają systematycznemu zwiększeniu. W ostatnich latach oddano do użytkowania kilkaset nowych mieszkań – w 2008 r. – 171, w 2009 – 105, a w 2010 – 183 [BDL GUS]. Z danych zamieszczonych w Strategii Rozwoju Miasta i Gminy Niepołomice wynika, że zasoby mieszkaniowe na terenie Niepołomic tworzy przede wszystkim zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna dominująca zarówno w centrum miasta, jak i na obszarze wiejskim. Miasto charakteryzuje większe zróżnicowanie. Występują tu zarówno zespoły zabudowy wielorodzinnej, jak i szeregowej. Rozpatrując zasoby mieszkaniowe według stosunków własnościowych, najwięcej mieszkań należało do osób fizycznych oraz zakładów pracy [*Strategia...* 2011, s. 82].

Jeśli chodzi o infrastrukturę w obszarze edukacji miasto i gmina Niepołomice wydają się być w relatywnie dobrej sytuacji. W samym mieście funkcjonują 4 placówki, w tym jedna samorządowa, na terenie gminy kolejne 4 przedszkola, w tym dwa samorządowe, 10 szkół w gminie, a w samym mieście 2 szkoły podstawowe, do których w 2010 r. uczęszczało 677 dzieci. Z informacji Urzędu Miasta i Gminy wynika, że w obu niepołomicznych podstawówkach prowadzona jest dodatkowa działalność pozalekcyjna: m.in. koła matematyczne, plastyczne, polonistyczne, koło teatralne „Scena Apollo” (w szkole im. Króla Kazimierza Wielkiego), koło ekologiczne, języka angielskiego, artystyczne koło muzyczne i sportowe. Analiza ofert szkół podstawowych w innych miejscowościach gminy wskazuje, że wiele z nich oferuje także rozmaite możliwości rozwijania zainteresowań, w tym także udziału w działalności na rzecz innych (jak wspomaganie szkoły misyjnej na Madagaskarze, czy udział w ogólnopolskich akcjach charytatywnych w szkole podstawowej w Podłężu), rozwijanie zainteresowań artystycznych, językowych i wielu innych [*Nasze Niepołomice* 2011, s. 04-05].

Jeszcze bardziej rozbudowaną ofertę proponują gimnazja. W gminie działa jedno gimnazjum publiczne, trzy niepubliczne i jedno społeczne. Uczniowie mają bardzo rozbudowane szanse na zdobywanie i rozwijanie zainteresowań, nabywanie rozmaitych kompetencji. W kilku gimnazjach redagowane są gazetki szkolne, stwarzane są możliwości kształcenia artystycznego, udziału w realizacji projektów czy

w badaniach naukowych. Jedno z gimnazjów (im. Ks. Jana Twardowskiego w Zabierzowie Bocheńskim) realizuje program pedagogiki kreatywnej oferując lekcje twórczości, ćwiczenie komunikacji interpersonalnej i innych kompetencji społecznych, ma własny autorski program rozwijania kreatywności – Szkolną Ligę Kreatywności, realizuje projekty unijne i angażuje się we współpracę międzynarodową. W Niepołomicach działają także dwa zespoły szkół ponadgimnazjalnych obejmujące kilka typów szkół zarówno dla młodzieży, jak i dla dorosłych. Placówki edukacyjne wspierane są w swych działaniach przez rozmaite stowarzyszenia zajmujące się zwłaszcza dofinansowywaniem wyposażenia szkół, organizacją czasu wolnego uczniów, dodatkowych zajęć poszerzających ofertę szkolną. Inne organizacje wzmacniające możliwości edukacyjne i wychowawcze to m.in. Młodzieżowe Obserwatorium Astronomiczne, centra zabawy i rozrywki, szkoły językowe [*ibidem*].

Jakość Niepołomic jako środowiska mieszkalnego można opisać także przez odwołanie się do możliwości zaspokajania potrzeb o charakterze społecznym, co wiąże się z istnieniem dobrze zlokalizowanych i wyposażonych miejsc spotkań. W mieście jest kilka restauracji i barów o zróżnicowanym standardzie i nastawionych na różne typy gości. Niektóre z nich próbują stworzyć klimat „klubowy”, przyciągnąć i zatrzymać osoby o określonych zainteresowaniach (np. wspólne oglądanie imprez sportowych, gra w kręgle itp). Oprócz restauracji, kawiarni czy barów, autorzy projektu dotyczącego miejsc spotkań w Niepołomicach opisywali (na podstawie wywiadów i ankiet) jako ważne miejsca spotkań takie obiekty, jak Puszcza, park miejski, rynek, Zamek Królewski, siedziba Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, a także bardzo ważne wielofunkcyjne miejsce, jakim jest Małopolskie Centrum Dźwięku i Słowa. To Centrum jest, jak wynika z analiz „nowoczesną” propozycją kontaktu z kulturą, a także stwarza możliwości aktywności kulturalnej, zwłaszcza młodych mieszkańców Niepołomic. Odtworzona z ankiet (bezpośrednich i rozprawdzonych na Facebooku) mapa ulubionych miejsc niepołomiczan i przyjezdnych wskazuje, że koncentrują się one głównie wokół rynku oraz Zamku. Są tam też miejsca o niewykorzystanym potencjale, jak park czy ogrody zamkowe. Popularne są także lokale poza centrum, które oferują autochtonom rozrywki rodem z wielkich miast. Podsumowując swoje doświadczenia Autorzy wysnuwają następujące konkluzje: „Trudno jednoznacznie ocenić Niepołomicę jako miejsce sprzyjające integracji społecznej. Ścierają się tutaj, często stojące wobec siebie w opozycji interesy bardzo zróżnicowanych grup mieszkańców. Wspólnym elementem, który może być podstawą budowania strategii rozwoju miasta w tym kierunku, jest chęć zachowania klimatu miasteczka, którą deklarują zarówno rodowici niepołomiczanie, jak i przyjezdni, a także władze świeckie i duchowe. Szukanie rozwiązań kompromisowych, takich jak dzielenie przestrzeni rynku na 2 części, lokowanie hałaśliwych klubów na obrzeżach miasta oraz duża rola partycypacji społecznej w podejmowaniu decyzji planistycznych przynosi dobre efekty. Większość mieszkańców, mimo krytycznego podejścia do miasta, na końcu rozmowy podkreślała, że nie zamieniliby Niepołomic na żadne inne miejsce. Jest to postawa godna pochwały,

często jednak łączy się z inną, nieco mniej pozytywną – chęcią zablokowania jakichkolwiek zmian w mieście, aby Niepołomice pozostały takimi, jakie są. Powiększająca się w szybkim tempie liczba ludności wymaga jednak podejmowania zdecydowanych kroków w planowaniu przestrzeni publicznych, tak aby mieszkańcy nie byli zmuszeni do spędzania całego czasu z przyjaciółmi w swoich czterech ścianach. Zwiększenie ilości miejsc spotkań oraz stopniowy wzrost jakości w ich zagospodarowaniu, z zachowaniem obecnego klimatu miasta, powinny stanowić podstawę budowania nowych planów rozwoju dla Niepołomic” [Kominiek, Machnik 2012].

Gmina Niepołomice wypracowała sobie „dobre praktyki” w sferze współpracy władz samorządowych i biznesu. Od początku lat 90. realizowana była śmiała wizja rozwoju gospodarczego Niepołomic pobudzana przez samorząd lokalny. Ogromną rolę odegrały korzyści aglomeracyjne, bazujące na bezpośrednim sąsiedztwie Krakowa i zasobów ludzkich. W ostatniej dekadzie pojawiło się ponad 60 nowych firm, zarówno zagranicznych, jak i polskich, które zainwestowały w gminie ponad 470 mln USD dając zatrudnienie 4,6 tys. osobom [Jarczewski, Huculak 2011, s. 185-187].

Można wyodrębnić kilka czynników o decydującym znaczeniu w osiągnięciu sukcesu polityki proinwestycyjnej. Pierwszym takim czynnikiem była masowa komunalizacja nieruchomości państwowych na początku lat 90, dzięki czemu gmina dysponując gruntami mogła podejmować śmiałe decyzje planistyczne o charakterze gospodarczym. Kolejnym czynnikiem było przejmowanie i wykup nieruchomości od upadających zakładów przemysłowych. Dzięki takiej gospodarce gruntami, udało się zapobiec degradacji i fragmentacji obszarów. Następnym aspektem znacznie wpływającym na atrakcyjność gminy, była dbałość o ciągłość planowania przestrzennego. Mimo zmian legislacyjnych gmina w całości i prawie nieprzerwanie od 20 lat jest objęta planami miejscowymi, dzięki czemu nie doszło do chaosu urbanistycznego, lub rabunkowej i nieprzemyślanej polityki przestrzennej [*ibidem*]. Czwartym aspektem zaliczanym do czynników sukcesu Niepołomic jest samofinansująca i promująca gminę działalność konferencyjna i wystawiennicza Zamku Królewskiego. Inwestycja, jaką na początku lat 90. poniosła gmina decydując się na skomunalizowanie i renowację tego obiektu przynosi obecnie wymierne skutki. Następnym czynnikiem, który zachęcił inwestorów do wybierania opisywanej gminy za swoją lokalizację, była polityka miasta w zakresie przygotowywania infrastruktury technicznej (wodoociągi, kanalizacja, drogi itp.) zanim teren zostanie zaproponowany przedsiębiorcom. Ułatwiło to i znacznie przyspieszyło decyzje niektórych koncernów do osiedlania się na tym terenie. Równie istotną decyzją było włączanie się samorządu lokalnego w przekształcenia i restrukturyzację niepołomickich przedsiębiorstw, co ułatwiło im funkcjonowanie w pierwszych latach transformacji. Na początku lat 90. kluczowa była również rozbudowa partnerstw, przejawiająca się przygotowywaniem ofert, ich promowaniem oraz obsługą inwestorów przez samorząd lokalny. Po 2000 r. do tej działalności dołączyły: Polska Agencja Informacji i Promocji, Małopolskie Parki Przemysłowe czy SSE Krakowski Park Technologiczny.

W koncepcjach rozwojowych Miasta i Gminy Niepołomice podkreśla się dążenie do ukształtowania i wypromowania miasta jako miejsca przyjaznego rodzinie, co jest świadomie wybranym kierunkiem rozwoju, zasadne jest zatem pytanie o działania podjęte w Niepołomicach, które mogą być przywołane jako elementy budowania środowiska przyjaznego dla rodziny.

Wskazywano już wcześniej na rozmaite cechy miasta jako środowiska mieszkalnego, zwłaszcza związane z zaspokajaniem potrzeb w sferze opieki nad najmłodszymi obywatelami, szans edukacyjnych, możliwości spędzania wolnego czasu i innych ważnych z tego punktu widzenia obszarów życia miasta.

Analiza działań miasta w sferze zapewniania zaspokojenia potrzeb najmłodszych obywateli wskazuje, że zarówno w bieżącej praktyce, jak i w planach rozwojowych (zapisanych w Strategii Rozwoju Miasta) można znaleźć potwierdzenie postulowanej „przyjazności” dla dzieci i rodziny. Władze Niepołomic we współpracy z instytucjami edukacyjnymi wdrażają program zapewniania bezpieczeństwa dzieciom przez zatrudnianie osób do przeprowadzania dzieci na przejściach, egzekwowanie zarządzeń o noszeniu „odblasków”, organizowanie akcji informacyjnych związanych z bezpieczeństwem.

Szczególnie wiele działań podejmowanych jest w sferze organizacji czasu wolnego dzieci. W każdym sołectwie działa plac zabaw, władze miasta prowadzą monitoring stanu tych obiektów, ich bezpieczeństwa i dobrego funkcjonowania. Realizowane są inwestycje przeznaczone dla dzieci (plac zabaw w poszczególnych osiedlach Niepołomic). Jak wynika z przeprowadzonych wśród przedszkolaków i uczniów ankiet, najmłodszy mieszkańcy Niepołomic są raczej usatysfakcjonowani możliwościami, jakie stwarzane są dla nich w mieście. Mają swoje ulubione miejsca i ulubione rodzaje aktywności czasu wolnego i oceniają pozytywnie organizację przestrzeni, jej wyposażenie z punktu widzenia swoich potrzeb. Autorki projektu „Niepołomice przyjazne dzieciom” wskazują na wysiłki władz miasta nakierowane na stworzenie odpowiedniego miejsca dla dzieci: „W Niepołomicach jest również wiele wydarzeń organizowanych na rzecz dzieci. Najbardziej popularnym wydarzeniem jest organizacja imprez mikołajowych na dziedzińcu zamku. Co roku na tej imprezie pojawia się 1000 dzieci. Są organizowane zabawy dla dzieci oraz rozdawane prezenty. Co jest bardzo ważne to, że jest to finansowane z Urzędu Miasta i przez referat promocji Urzędu Miasta. Są także organizowane tzw. 3 dni Niepołomic, podczas których jest przegląd całej twórczości dzieci. Dwa dni poświęcone są występom dzieci, które występują ze swoimi przedstawieniami teatralnymi, z tym co robią w szkole i w domach kultury. Jest organizowany również festiwal teatrów Baldurek. Bardzo dużo imprez prorodzinnych organizowanych jest w Małopolskim Centrum Dźwięku i Słowa” [Chruścicka *et al.* 2012].

Analiza rozmaitych sfer życia miejskiego: ochrona zdrowia, pomoc społeczna, dostęp do zajęć pozaszkolnych, działania instytucji edukacyjnych, działania instytucji kultury przeprowadzona w projekcie studenckim dotyczącym cech Niepołomic jako miasta przyjaznego rodzinie wskazuje na wysoki poziom zaspokojenia wielu potrzeb

rodziny. Warto zwrócić uwagę na działania możliwe do podejmowania na szczeblu lokalnym nawet w kwestii tak trudnej, jak dostęp do usług służby zdrowia. Jak wynika z przeprowadzonych badań czas oczekiwania na wizyty u specjalistów jest w Niepołomicach krótszy niż w innych miasteczkach podobnej wielkości położonych w pobliżu Krakowa [Kozieł *et al.* 2012].

Zarówno na potrzeby dzieci, jak i osób starszych działa w samych Niepołomicach i na terenie gminy kilkadziesiąt organizacji różnego typu prowadzących rozmaite programy zmierzające do włączania w życie społeczne osób potrzebujących takiego instytucjonalnego wsparcia. Szczególnie interesujące, z punktu widzenia realizowania zasad „przyjazności rodzinie” są te działania organizacji i stowarzyszeń, które nastawione są na szeroko pojętą integrację międzypokoleniową. Jest to zwłaszcza ważne w czasach nastawienia na promowanie młodości, a jednocześnie postrzegania starości przede wszystkim w kategorii braków lub niedostatków, zwłaszcza: zdrowia, urody, sił, pieniędzy, zainteresowań, niezależności [Pawlina, *Niepołomice...*].

Wnioski

Kreowanie miasta przyjaznego rodzinie wymaga zintegrowanych działań rozmaitych podmiotów funkcjonujących w mieście, w tym zwłaszcza władz lokalnych, instytucji publicznych, różnego typu organizacji i stowarzyszeń, mieszkańców, przedstawicieli biznesu. Jednak miasto jest zawsze elementem szerszych układów, pozostaje w relacjach równorzędności z innymi miastami, jest zależne od struktur wyższego rzędu (np. powiatu, województwa czy państwa) stwarzających określony kontekst prawny, organizacyjny, gospodarczy, polityczny i kulturowy, a zatem wśród uwarunkowań tworzenia miasta przyjaznego należy wskazać [Rybicki 1979 s. 235-25] czynniki o charakterze makrostrukturalnym, obowiązujące rozwiązania prawne, procesy przemian na poziomie makrospołecznym i makroekonomicznym, procesy kulturowe (także w skali globalnej) i wiele innych. Jednak w ramach działania podmiotu lokalnego, jakim jest miasto występuje znaczny zakres możliwości tworzenia i wzmacniania „przyjazności miasta” zwłaszcza w kontekście potrzeb rodziny. Jak wskazywano wyżej, ważne są decyzje w wielu dziedzinach organizacji życia społecznego, kultury, zarządzania miastem, kreowania przestrzeni, w tym zwłaszcza przestrzeni publicznych. W kontekście istniejących procesów demograficznych, takich jak spadająca liczba urodzeń, odkładanie decyzji o zakładaniu rodziny, wreszcie starzenie się społeczeństwa, niezwykle ważne jest prowadzenie polityki prorodzinnej na każdym poziomie integracji zjawisk społecznych – od skali mikro do skali makro. W warunkach zwiększania się konkurencyjności w różnych sferach gospodarki i konieczności budowania przewagi konkurencyjnej tworzenie środowiska przyjaznego rodzinie może oznaczać zwiększenie możliwości przyciągania nowych mieszkańców, także tych o pożądanych cechach, ważnych z punktu widzenia rozwoju społeczno-gospodarczego miasta. Co być może ważniejsze,

stwarzanie odpowiednich warunków życia rodzinie jest czynnikiem determinującym wybory miejsca zamieszkania, wiązanie się lub nie z konkretnym miejscem na stałe. W badaniach ankietowych prowadzonych w Niepołomicach na potrzeby cytowanego projektu realizowanego w ramach badań statutowych Katedry Socjologii UEK, blisko połowa badanych (uczniowie szkół ponadgimnazjalnych) planując swoje życie za lat 20 wskazuje na chęć zamieszkania w samych Niepołomicach lub w którejś z miejscowości sąsiednich. Jako „kotwice” skłaniające do takiego wyboru wskazywano zazwyczaj związki rodzinne, sąsiedzkie, koleżeńskie, przywiązanie do miejsca (małej ojczyzny). Jednak ważne jest także wskazywanie na bliskość Krakowa, co pozwala na realizowanie ideału korzystania zarówno z plusów małej miejscowości (i terenów wiejskich), jak i możliwości stwarzanych przez metropolię, z którą Niepołomice są bardzo dobrze połączone komunikacyjnie.

Literatura

- A World Fit for Children*, United Nations General Assembly, S-27/2, 11 October, 2002.
- Biggs S., Tinken A., 2007, *What Makes a City Age-Friendly? Help the Aged*, London.
- Chatterton P., 2000, *Will the Real Creative City Please Stand Up? "City"*, t. 4, nr 3.
- Child Friendly Cities Initiative*, <http://www.childfriendlycities.org/documents/view/id/65/lang/en> – dostęp 21.01.2012.
- Chruścicka A., Lizak P., Mazur I., 2012, *Niepołomice przyjazne dzieciom*. Socjologia II rok, Kraków UEK, projekt zaliczeniowy z przedmiotu *Socjologia miasta* – archiwum własne A. Karwińskiej.
- Corsi M., 2002, *The Child Friendly Cities Initiative in Italy*. "Environment & Urbanization", t. 14, nr 2, October.
- Flores E. O., 1996, *Habitat International Coalition*, [w:] *Towards the City of Solidarity and Citizenship*. UNESCO.
- Global Age-Friendly Cities: A Guide*, WHO, Geneva, 2007.
- Górka Z. Brzosko-Sermak A., 2011, *Przemiany i funkcje miast regionu miejskiego Krakowa*, [w:] *Człowiek w przestrzeni zurbanizowanej*, M. Soja, A. Zborowski (red.). Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, UJ.
- Granet M., 1973, *Cywilizacja Chińska*. PIW, Warszawa.
- Hall P., 1998, *Cities in Civilization*. Weidenfield and Nicolson, London.
- Humanizing the City*, United Nations Conference on Human Settlements, Habitat II, City Summit, Istambul 3-4 June, 1996, 13-14, <http://unesdoc.unesco.org/images/0010/001037/103738e.pdf> – dostęp 01.02.07.
- Jarczewski W., Huculak M. (red.), 2011, *Sukces polityki proinwestycyjnej NIEPOŁOMIC 1990-2010. Wnioski dla władz lokalnych*. Wyd. Instytut Rozwoju Miast, Kraków
- Karta Miast Europejskich na rzecz ekorozwoju*, (podpisana w Aalborgu w Danii, 27.05.1997), http://www.sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/ac_polish.pdf dostęp 24.06.2008.
- Karwińska A., 2010, *Możliwości aktywizowania małych miast poprzez wykorzystanie ich potencjału społeczno-kulturowego. Przykłady z Małopolski*, [w:] *Rola sektora kultury i przemysłów kreatywnych w rozwoju miast i aglomeracji*, A. Klasik (red.). Wyd. UE, Katowice.

- Kominek A., Machnik M., 2012, *Miejsca spotkań w Niepołomicach*. Projekt zaliczeniowy przedmiotu *Socjologia miasta*, KrDZGp3011Zr UEK, Kraków – archiwum własne A. Karwińskiej.
- Kotarbiński A., 1985, *O ideowości i ideologii w architekturze i urbanistyce*. Arkady, Warszawa.
- Kotkin J., 2007, *The Rise of Family Friendly Cities*. Wall Street Journal.
- Kozieł B., Krzywdą I., Mazur B., 2012, *Niepołomice przyjazne rodzinie*. Socjologia II rok Kraków UEK projekt zaliczeniowy z przedmiotu *Socjologia miasta* – archiwum własne A. Karwińskiej.
- Martinotti G., 1996, *Four Populations: Human Settlements and Social Morphology in Contemporary Metropolis*. "European Review", t. 4.
- Nasze Niepołomice*, Oficjalny Informator 2011/2012, Urząd Miasta i Gminy Niepołomice, Niepołomice, 2011.
- Pawlina A., *Niepołomice jako środowisko życia ludzi starszych*, [w:] *Uwarunkowania i potencjały rozwoju miasta na przykładzie Niepołomic*, [w:] *Raport z badań Statutowych Katedry Socjologii UEK 145/KSoc/1/2011/S/624*, A. Karwińska (red.). Masz. niepub., Biblioteka Główna UEK.
- Riggo E., 2002, *Child Friendly Cities: Good Governance in the Best Interests of the Child*. Environment & Urbanization, t. 14, nr 2, October.
- Rybicki P., 1979, *Struktura społecznego świata*. PWN, Warszawa.
- Strategia Rozwoju Miasta i Gminy Niepołomice*, Niepołomice, 2011.
- Stren. R., 2001, *Thinking about Urban Inclusiveness*. Paper prepared for the 18th Session of the Commission on Human Settlements, *Bridging the Divided City: A Dialogue on Social Inclusion in Cities*, 14 February, <http://www.unchs.org/govern/> – dostęp 12.03.2006.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gminy Niepołomice, Część I, Uwarunkowania rozwoju przestrzennego*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, kwiecień, 2011.
- Syrkus H., 1984, *Społeczne cele urbanizacji*. PWN, Warszawa.
- Taylor P. J. 2008, *World Cities in Globalization*, <http://www.lboro.ac.uk/gawc/rb/rb263.html> – dostęp: 03.10.2008.
- Thompson-Fawcett M., 2000, *The Contribution of Urban Villages to Sustainable Development*, [w:] *Achieving Sustainable Urban Form*, K. Williams, E. Burton, M. Jenks, (red.). E & FN SPON, London & New York.